

TÜRKÇE TEMEL KELİMELERİN ÇAĞRIŞIM SETLERİ ÜZERİNE

Kadir Uzun

Sözlüklerde sabit ve nesnel tanımlarıyla yer alan kelimeler, insan zihninde çoğu zaman başka kelime ve kavramlarla ilişkilendirilerek kullanılmaktadır. Mesela *Türkçe Sözlük*'te (2011), "1. Çocuğu olan kadın, ana, valide, kocakarı, mader, nene, aba. 2. Yavrusu olan dişi hayvan." anlamlarındaki "anne" sözü, zihnimizde "büyüten", "doğuran", "fedakârlık", "güven", "sevgi", "şefkat" gibi olumlu anlamdaki söz ve kavramları çağrıştırmaktadır. Türkçedeki temel kelimelerin¹ çağrışımlarını belirleyebilmek, elde edilen verileri değerlendirerek dil ve düşünme üzerine yorumlar yapabilmeyi mümkün kılmaktadır. Gülcan Çolak² tarafından "Türkçedeki temel kelimelerin çağrışım setlerini belirlemek, çağrışım verilerini cinsiyet ve toplumsal tabaka değişkinde değerlendirerek toplumsal rol ve kimliklerin, ekonomik ve kültürel koşulların düşünme ve dil üzerindeki etkisini ortaya koymak" (s. 10) amacıyla hazırlanan *Türkçe Temel Kelimelerin Çağrışım Setleri (Toplum Dil Bilimsel Bir İnceleme)*³ adlı eser, 2022 yılında Türk

¹ "Temel kelime (Alm. *Erbwort*, *Grundwort*, Fr. *vocabulaire essentiel*, İng. *basic vocabulary*; Osm. *aslı kelime*, *kelime-i aslı*) Birçok dilde çok eski devirlerden beri kullanılagelen, o dilin çeşitli alanlarındaki söz varlığını oluşturan temel kavramlardan birine karşılık ve yeni türetmelere temel teşkil eden tek heceli veya daha basit kökünü bilemediğimiz birden fazla heceli kök hükmündeki taban kelime: *baş, taş, saç, kol, göz, diz, al-, gel-, bul-, ye-, sil-, koru-, boya-, ağaç, ayak, dere, tepe vb.*" Zeynep Korkmaz, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 227.

² Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Öğretim Üyesi.

³ Gülcan Çolak, *Türkçe Temel Kelimelerin Çağrışım Setleri (Toplum Dil Bilimsel Bir İnceleme)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2022.

Dil Kurumu Yayınları arasındaki yerini alarak okurla buluşmuştur.

Eser dört ana bölümden oluşmaktadır. "Dilin Kültürel ve Nörofizyolojik Temelleri" adlı ilk bölümde beyin-dil ilişkisi, dilin beyindeki organizasyonu ve konuşmaya değinilmektedir. "Çağrışımın Nörofizyolojisi ve Kelimelerin Çağrışımı" adlı ikinci bölümde, kelimelerin çağrışımı ve bu konuda yapılmış çalışmalar ele alınmaktadır. Çalışmanın esas kısmını oluşturan "Türkçe Temel Kelimelerin Cinsiyetlere ve Toplumsal Tabakalara Göre Çağrışımları" başlıklı üçüncü bölümde; hedef kelime listeleri, çağrışım araştırmasının yöntemi, örneklem, verilen temel çağrışım kelimeleri, sormacaya (anket) katılanlara ait bilgiler, elde edilen sonuçlar ve bu sonuçların yorumlarından bahsedilmektedir. Çalışmanın son bölümünde hedef kelimelerin cinsiyetlere ve toplumsal tabakalara göre çağrıştırdığı kelime ve kavramlar tablolar hâlinde gösterilmektedir.

Ankara, Amasya, Çankırı, Çorum, Gümüşhane, Hatay, İstanbul, Niğde, Samsun ve Tokat gibi Türkiye'nin farklı şehirlerinde ikamet eden 300 erkek, 300 kadın olmak üzere toplam 600 kişi çalışmanın örneklemini oluşturur. Katılımcıların yarısı orta tabakadan kadın ve erkek, diğer yarısı ise alt tabakadan kadın ve erkektir. Alt ve orta tabaka ayrımı belirlenirken katılımcıların eğitim düzeyi ve hane halkı geliri esas alınmış, yine 30 yaş üzeri ve 65 yaş altı yaş grubunda olmasına dikkat edilmiştir. Katılımcılara 143'ü isim ve 64'ü fiil olmak üzere toplam 207 temel kelime listesi üçe bölünerek verilmiş ve listedeki her kelime için serbest çağrışım yöntemine uygun biçimde üç karşılık (üçüncüsü isteğe bağlı) yazması istenmiştir. Temel hedef kelimeler hazırlanırken Türkçe sıklık sözlüklerine ve bazı temel sözlüklere başvurulmuştur.

Çalışmada alt ve orta tabakadan katılımcıların çağrışım kelimeleri değerlendirildiğinde; çağrışım gücü en yüksek kelimelerin ağaç (147), aile (146), anne (143), ev (143), balık (142), içki (142) olduğu; en düşük kelimelerin ise toplamak (73), ön (78), unutmak (80), yaş (81), dış (82), götürmek (83) olduğu görülmektedir. Yine çalışmada isim soylu kelimelerin fiillere göre daha fazla çağrışım gücüne sahip olduğu elde edilen sonuçlardandır. Ayrıca hem alt hem orta tabakadaki kadın katılımcıların erkeklere göre daha fazla çağrışım kelimesi yazdığı belirtilmektedir.

1960'tan sonra birçok dilde çağrışım sözlükleri hazırlanmasına rağmen Türkçede bu konuda yapılmış sadece birkaç çalışma bulunmaktadır.⁴ Türkçe

temel kelimelerin yanı sıra kültür ve medeniyetimize ait bazı kelimelerin çağrışımının belirlenmesine yönelik farklı eğitim ve gelir gruplarından oluşan kişilerle çalışmalar yapılarak Türkçenin çağrışım sözlüğü hazırlanmalıdır. Yapılacak çalışmalar belirli zaman aralığında tekrarlanmalı, elde edilen veriler karşılaştırılarak incelenmelidir.

Gülcan Çolak tarafından hazırlanan bu çalışma, 2008 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Bilim Dalında hazırlanan doktora tezinin gözden geçirilerek yeniden düzenlenmesiyle oluşturulmuştur. Başka bir deyişle hedef kelimelere verilen çağrışım cevaplarının üzerinden on beş yıl kadar bir zaman geçmiştir. Gelişen teknoloji ve Türkiye'deki değişim ve dönüşümleri göz önünde bulundurursak çalışmanın sonraki baskısının günümüzde de yapılan yeni sormacadan elde edilen verilerle karşılaştırılıp hazırlanması, eseri daha bir anlamlı hâle getirecektir. Alanına yenilik kattığını düşündüğümüz bu eserin okuyucusunun çok olmasını diler, yazarını bu güzide eseri için tebrik ederiz.

İnceleme, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015. // Ruhan Güçlü, A Linguistic Study on Word Association Behavior of Turkish Speaking Children in Urban and Rural Settings: A Socio-Cognitive Perspective, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015. // Hülya Pilanci, "7-9 Yaş Arasındaki Türk Çocuklarında Kelime Çağrışımını Etkileyen Sosyoekonomik Değişkenler", Bilig S 68, 2009, s. 183-208. // Selcen Çiftçi, "Kelime Çağrışımının Cinsiyet Değişkenine Göre Gösterdiği Temel Nitelikler Üzerine Bir Deneme", Turkish Studies, 4/3, 2009, s. 633-654. // Şeyma Şahin, Abdurahaman Kılıç, "Öğrencilerin Sevgi Algılarına İlişkin Kavram Algıları", Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 53, 2021, s. 287-308.

⁴ Ali İ. Tekcan, İlyas Göz, *Türkçe Kelime Normları*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2005. // Aleksandr Kalyuta, *Türk Dili Çağrışım Normları Sözlüğü*, BGU, Minsk 2014. // Fatih Yapıcı, *Rus Ruhdibilim Kuramları Bağlamında Çağrışım Sözlüğü / Rusça-Türkçe Karşılaştırmalı*